

Hunyadi László a balladai homályból

A történeti elvű kutatás lehetőségei

Fehér László balladája kapcsán

Szeretettel üdvözlöm önöket. Köszönöm, hogy eljöttek erre a témafelvető előadásra. Köszönöm a Zenetudományi Intézetnek, Richter Pál igazgató úrnak, hogy befogadták egy minden tekintetben kívülálló jelentkezését. Köszönöm Riskó Kata tudományos munkatársnak, hogy nagyon kedvesen átsegített a kezdeti nehézségeken. És köszönöm Szalay Olgának a bemutatást, a segítséget.

„Meghökkenítő állítások meghökkenítő bizonyításokat igényelnek.”

A kivetítőn látható mondatot egy dosszién találtam Bóta tanár úr kézírásával. Legyen ez a mostani előadásnak mottója.

Fazakas István vagyok, a Fekete Sas Kiadó vezetője. A történeti elvű balladakutatással 1976-ban kerültem kapcsolatba Bóta László (későbbi publikációiban: Tárkányi Bóta László), az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke docensének tanítványaként. 1986-ig munkatársként kutathattam vele. Tavaly került ismét előtérbe életemben a ballada-kérdés.

Előadásomban a történeti elvű kutatás módszereire hozok néhány példát a Dancsuj Dávid, a Rákóczi Sámuel és a Fehér László balladákból, majd Hunyadi László lefejezésének történetét hozom kapcsolatba Fehér László és Fehér Anna tragédiájával. Röviden kitérek A halálraítélt húga néven ismert ballada összehasonlító vizsgálatának eredményeire, valamint a téma 16. és 17. századi irodalmi feldolgozásaira is.

A történeti elvűség a régi stílusú tragikus népballadákra vonatkozik. Részletezőbb kispikái szövegelőzményt feltételez, amelynek maradványai, nyomai, nyomelemei fellelhetőek a ránkmaradt szövegekben. E megközelítés

szerint számos balladánk megtörtént vagy megtörténtnek vélt eseményhez kapcsolódik valamilyen módon. A magyar balladák szüzséinek eredete egyrészt nyugat-európai, másrészt honi fejlemények. Tehát nem minden balladánk magyar eredetű, de ezek száma nagyobb, mint amennyit az összehasonlító kutatás lehetségesnek tartott.

A történeti elvű megközelítésmód szerint a nevek nem mindig fiktív kreációk, de nem is tudatos historizálási, archaizálási törekvés termékei (hiszen a tudatos múltbavetítés ellentmond a ballada folklór-alkotásmódjának), hanem részben történetileg azonosítható személyeket takarnak.

A kielemezhető nevek persze nem mindig balladahősöket jelölnek, hanem sokszor olyan személyeket, akik valamilyen tragikus esemény hatására egyszer csak érdekessé váltak koruk számára. Sorsuk intenzíven foglalkoztatta a közvéleményt, a név bekerült a hagyományba, s az eredeti történet nélkül, önállóan is élni kezdett, majd későbbi eseményeket, esetleg magyar vagy idegen epikus szerkezeteket is magához vonzott. Bóta szerint az archaikus balladák egy részének nem volt külön, egyedi történésalapja, hanem azok egy nagy horderejű, nagy háttérű eseményből, annak különböző mozzanataiból sarjadtak ki. Az orális és írott formák kölcsönös egymásra hatásából alaptípusok keletkeztek. Ezek a szóhagyományban tovább lazultak, és ötvöződtek analóg esetekkel – a szóbeliség jellegzetessége alapján. Ő egy 1557-ben történt erdélyi főúri tragédia, Kendi Annának férje, Török János általi lefejeztetését vélte egy ilyen központi eseménynek.

A történeti elvű kutatás folyamata

a) személynevek, helynevek, időmegjelölés, helymegjelölés, kultúrtörténetileg jellemző mozzanat, sajátos epikus fordulat, lírai monológ, állandósult szerkezeti rész, toposz kimutatása;

b) a személynevek nyelvészeti, történeti módszerrel való azonosítása, meghatározása;

c) az azonosított személyek életének feltárása, különös tekintettel a

rendkívüli eseményekre, melyek alkalmasak lehettek a kor fantáziájának, képzeletének felkeltésére;

d) a történelmi tények, illetve az arról való tudás és a balladák szövegének egymásra vetítése.

A történelmi valóságot a történész vizsgálja, azt igyekszik kideríteni. Nekünk azt kell feltárni, hogy mit, miket, milyen változatokat, variációkat tudhatott arról a kor embere, mit adhatott tovább nézetei szerint alakítva, fabulálva, konfabulálva, szándéktalanul feledve vagy szándékosan másítva az eseményeket, azok valóságos sorrendjét, felcserélve, összekeverve a neveket. Itt nincs fekete doboz, mint a repülőgép szerencsétlenségeknél, amit ha megtalálunk, megtudjuk, hogyan történt az eset. Következtetnünk kell. Fontos, hogy csupán kiindulásként, a gyanú felébresztéséhez lehet elég egyetlen szál. Mindig többet kell találnunk, hogy fonadék legyen, hogy indokolt legyen a további nyomozás.

Példák a szóbeszéd-történelemre – Szerémi György, Szapolyai János udvari káplánja Magyarország romlásáról című emlékiratában olvashatjuk, hogy Hunyadi László és Cillei Ulrik kockajátékon veszett össze. Mindig László nyert, és ebből lett a fegyveres összetűzés, amely Cillei halálával végződött. Úgy tudja, hogy V. – nála Német – László királyt Hunyadi László kivégeztetéséért bosszúból Szilágyi Mihály a Dunába fojtotta, még a pontos helyet is megjelöli: Tüdörévről. Szapolyai János koronázásáról írja, hogy a szertartáson a Szent Korona csúszni kezdett a király fejéről, pedig két püspök tartotta, s amint elengedték, megint félreecsúszott: „Mondták, hogy nem érdemli, mert vérrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket. És látszatra igazat mondtak. ... Mert, kedves testvéreim, a nép szava Isten szava.”

Gyanúktelő elemek a balladaszövegekben, amelyek akkor kerülnek helyükre ha a feltételezett előzménnyel kapcsoljuk össze őket.

Gyanús, ha nem a paraszti közlők jelenkori vagy múltbeli környezetéből való nyomelemeket találunk.

Gyanús, ha egyes szokáselemek átkerülnek más szituációba, átértelmeződnek. Például a törökrabolta vagy katonák által elrabolt lány hasonlóan rejtőzik, mint a népszokásokban a menyasszony, hasonlóan búcsúzik, mint a menyasszony. A török, rabló pedig öreg édesanyámnak szólítja a lány anyját.

Anyám, édesanyám, / Rejtsen el ingemet! / Jönnek a törökök / S rabolnak el ingem.

Öreg édesanyám, / Hol van a leányod?

Gyanús, amikor a lány az ablakban „hímit varrja vala fekete selyemmel”, szolgáját a toronyba küldi, kémlelni, hogy jönnek-e már érte, vagy amikor hatlovas hintóba fogat, vagy amikor így szól: „lassan hajts, lassan hajts, / édes felejtárom” (fullajtár a hatlovas hintó első lován ülő szolgálta).

Gyanús, amikor a nagy hegyi tolvajnak vagy zsványnak előlelő környezte, sőt fejvevő helye van: Mért sírtál, mért sírtál / Édes feleségem? / Hónap álló délbe / Fejedet vétetem. (Tehát nem hirtelen felindulásból, dühkitörésből ered az asszony tragédiája, és nem maga végez a nővel, hanem kivégezteti.)

Fut hátra az asszony / Kiáltja szógáját: / Jánoskám, Jánoskám, / Nagyhajú Jánoskám! / Készítsd a hintómat, / Fogd be hat lovamat, / Hónap álló délbe / Víggy fejvevő helyre. / Mikor fejem veszik, / Mosd meg ürmös borba, / Édes ürmös borba, / Takard gyenge gyócsba.

A főúri temetkezés egyik jellegzetessége, ha a testet nem lehet valamely okból eltemetni, a nemesebb részeket „tartósítják”, úgy viszik a családi sírhelyhez.

Gyanús, és a jogtörténet, a történelem irányába viszi a gondolkodást, amikor az ország rabjának mondja magát a balladában Dancsuj Dávid. Egyebek mellett ezek alapján azonosítjuk őt az I. Rákóczi Györgyöt az erdélyi fejedelmi székbe segítő Zólyomi Dáviddal. Őt az ország, vagyis az országgyűlés hűtlenség (nota infidelitatis) vétkében bűnösnek találta, s 1633-tól haláláig, 16 éven át az ország rabjaként senyvedett Kővár tömlöcében.

A török, az előle való (esküvői szokásként egyébként ismert) rejtőzés és a fejevétel is értelmet nyer, ha elfogadjuk Bóta érvelését, hogy a ballada a Török, azaz Török János, Hunyad vármegye örökös főispánja által megkért, elvett, majd 1557-ben házastörtés, hűtlenség vádjával lefejezésre ítéltett Kendi Annáról szól. Fentebb már jeleztem, hogyan válhat személynévből népnév, hogyan lehet Török Jánosból egyszerűen: török.

A Rákóczi Sámuel balladával az ugyancsak Bóta tanítvány, Marczali Ferenc foglalkozott. A tulajdonképpeni rabének szokásos kezdése: „Püspök városába hogy bémentem vala” helysége nem Nagyvárad, ahogyan azonosítani szokták, hiszen ott 1560 és 1692-között nincs katolikus püspökség, indokolatlan hát így említeni, hanem a közelben lévő Püspöki (Biharpüspöki, Váradpüspöki, már rég a város része). Az általunk azonosított Thököly Imre valóban itt táboroztatta le maradék seregét 1685-ben, és onnan ment be Nagyváradra a basa vendégségébe.

Ez a ballada még más példát is szolgáltat a nevek keveredésére. Rákóczi Sámuel nincs a családfán. A kéziratos énekköltészet Rákóczi László sárosi főispánnal is kapcsolatba hozza a történetet, de ő nem esett fogságba, hanem egy sikertelen rajtaütés során a törökök lelőtték a vár hídján 1664-ben. Viszont Rákóczi várad elleni támadásának egyik oka Barkóczy, vagyis Barkóczy Zsigmond kiszabadítása volt, aki csakugyan a váradi basa foglyaként sínylődött. A Barkóczy–Rákóczi elhallás-elírás és a történetkeveredés jól mutatja, miért kell és hogyan lehet szétbogozni a szálakat. Ugyanebben a darabban így szól a hős: „Rákóczi nemzetből legkisebbik úrfi: / Szép Rákóczi Ferenc, kedves csemetéim.” Egy Rákóczi miért is emelné ki, hogy a gyermekét ő nemzette? Érthetővé válik ez a fordulat, ha Thököly Imrét tesszük meg az ének hőséne, aki mostohafiához szól a fenti szövegben.

A humanista történetíró, Pietro Ranzano írja a Minden idők évkönyveiben, hogy Hunyadi Jánosnak a kortársak „három nevet tulajdonítottak: Jankó, Vajda és Hunyadi”, majd hozzáteszi: hogy ő pedig a következőken a Corvinus nevet

fogja használni. Nem sokkal később azonban Ioannes Blanci-nak, Fehér Jánosnak nevezi őt, mint ahogy – jegyzi meg – „közönségesen” is így emlegették. Könyvében a Fehér elnevezésre vonatkozó rész az 1450-es évek elején keletkezett. A szerző akkor még nem Mátyás körében tevékenykedett, értesülését tehát feltehetően nem magyar környezetben szerezte.

Mindez tehát nem azt jelenti, hogy a balladákban található nevek mindig az „eredeti” történeti nevek és „eredeti” formában maradtak fenn, hanem azt, hogy valamikor, valamiért a szövegalkotó közösség számára azok a személyek érdekesek voltak, és valami hasonló eset, helyzet, névelem előhozta a múlt homályából alakjukat.

Tehát felfogásunk szerint a régi stílusú népballada általunk ismert állapotában népköltészet, de annak – egyszerűsítsük így – nem minden eleme „metafora”. Legalább is eredetét tekintve nem az, hanem lehetséges nyomjelzője a megelőző szövegszerkezetnek.

Nézzük most meg a Fehér László ballada szüzséjét – elemeire bontva:

Egy férfi bűnt követ el – esetünkben ez lólopás.

Elfogják, elítélik.

Női hozzátartozója – estünkben a húga – kincseket visz kiváltására.

A börtönben kérdi a férfit, ki a bíró, kihez kell fordulnia szabadításáért.

A nő megkeresi a rabtartót, felajánlja a váltságdíjat.

A bírónak nem kellene a kincsek, a szabadon engedésért a nővel akar hálni.

A nő visszamegy a börtönbe, és tájékoztatja a férfit az ajánlatról.

A férfi óva inti, ne engedjen a bírónak, mert az elhálás után úgymint lefejezteti őt.

A nő mégis úgy dönt, enged a bíró kérésének.

Éjszaka gyanús zajokra ébred, eredetükre rákérdez, de a bíró kitérő

válaszokkal nyugtatgatja.

Reggel a nő a börtönbe siet, hogy a férfi szabadon engedéséről meggyőződjék.

A raboktól tudja meg, hogy a férfit elvitték kivégzésre.

A nő visszamegy a bíróhoz, és szörnyű átkot szór rá.

Megállapítások és kérdések a Fehér László – Fehér Anna – A halálraítélt húga ballada kapcsán.

Régtől egyetértően tudjuk, hogy a ballada hőse nem lehetett betyár. A betyárt nem lefejezik, hanem akasztják

Tény, hogy Fehér László nevű betyárt nem ismerünk.

Régtől egyetértően tudjuk, hogy egy régebbi történet elevenedett meg a betyárköltészet kialakulásával.

Régtől egyetértően érezzük ellentmondásosnak a bűncselekményt: Miért lopna lovat az, akiért hatlovas hintóval viszik a zsák, véka aranyat, ezüstöt. A főúri környezet ellentmond az ismert bűnnek és a betyár-helyzetnek.

Feltűnt az eddigi kutatások során, hogy a testvéri szeretetnek (báty-húg viszonyt feltételezve) olyan érzelmi hőfoka van, ami már-már túlteng. A balladaköltészet szerelmesek párbeszédében használja az „élsz-e” formulát. A Kádár Katában így: Gyula Márton ezt meghallja, / oda menyen tó partjára. / Élsz-e rózsám vagy meghaltál, / vagy felőlem gondolkodtál? / Se nem élek, se nem halok, / csak felőled gondolkodok. Ez a párbeszéd zajlik le Fehér Anna és Fehér László között is.

A Fehér László ballada első változata ponyvanyomtatványból ismert, 1838-ból, az első gyűjtött szöveg pedig (ez is magán viseli a ponyvaeredetet) 1846-ból való.

A ballada eredetére, külföldi rokonságára vonatkozó nézetek: olasz és francia párhuzamok.

A szüzsét tekintve a folklórban az 1834-ben lejegyzett olasz Cecilia-ballada látszik a miénkhez legközelebb állónak. Észak-Itáliában keletkezett, és onnan terjedt el az egész nyelvterületen. Korán megjelent ponyván.

Ebben a feleség megy tolvajlással, gyilkossággal vádolt férje megmentésére, akit a kapitány tart fogva, és az ismert feltételt szabja a férfi elengedéséért. A férj pedig – ellentétben a magyar szöveggel – könyörög feleségének: engedjen a bíró kérésének. Cecilia a kapitánnyal hál. Éjszaka nyugtalan. Nem zajokra ébred, mint Anna. Azt álmodja, kivégezték a férjét. A kapitány itt is nyugtatgatja a nőt, csak aludjon tovább. Reggel aztán Cecilia rádöbben, hogy becsapták: a balkonról meglátja férjét az akasztófán lógni, és szemrehányásra fakad: „Csaló kapitány, / Jól becsapott: / Elvette a férjem életét / És az én becsületemet.” A kapitány erre váratlanul házasságot kínál neki, megkéri a nő kezét, máskor felajánlja, hogy válasszon a kapitányok közül. Az immár özvegy Cecilia elutasítja az ajánlatot, nem akar férje hóhérjának felesége lenni, magányos akar maradni. A férj magatartása és a házasság lehetősége eltéríti a tragédiát a nálunk megszokottól.

A francia Jean Renaud-balladák más módon köthetők Fehér László történetéhez. Ezekben a hős háborúból tér meg halálos sebbel. Ágyat vetnek neki, éjszaka kiszenved. Felesége fiút szült, előle titkolják a halálát. Amikor a nő a szokatlan éjjeli zajok (sírás-rívás, kopácsolás, harangozás) felől érdeklődik, anyósa, hogy kímélje, kitérő válaszokat ad. Másnap aztán a templomba menet vagy éppen ott kiderül az igazság, és a hölgy férje után hal. Ebben az esetben csak az éjszakai hangok, a kérdések és válaszok kapcsolódnak a magyar szöveghez.

A következő töredékek viszont fontos részletegyezéseket mutatnak a Fehér László balladával.

Vargyas Lajostól idézem: „A Bois de Vaux-i nagyasszony (la dame du Bois-De Vaux), ő az, akinek szép lovai vannak! Amikor végigmennek a kövezeten, Az egész város remeg bele. Nem testük súlyától, hanem mert aranyat és ezüstöt visznek. Elsőszülött fiának viszik, aki Rennes-ben ül börtönben. Nem vittek eleget, az elsőszülött fiú benn maradt”. Más változatban „a fiút elítélik.”

A folytatás innen az előzőekben ismertetett Renaud-történetbe megy át. Nyilvánvaló, hogy két külön ballada kapcsolódhatott itt össze. A lovak, a kincsek említése megegyezik a mi balladánkkal, de itt nem a hűg (mint a magyarban), nem is a feleség (mint az olaszban), hanem az anya megy idősebb fiának szabadítására. Kivégzésről itt nincs is szó.

A következő szöveg szerint – ismét idézek – „Mondják, hogy du Clos asszonyrak (megjegyzem: teljes nevén madame du Clos Lourmeau) szép lovak vannak. Amint mennek a kövezeten, az egész város remeg bele. Nem a patkószögektől, hanem az aranytól és az ezüstartól, amit visznek, hogy kiszabadítsák a fiát, aki Párizsban ül a börtönben. Fiam, mi van veled? Ki tart itt téged fogva? Sajnos a dísz tárgyak miatt, amit a szentségházból raboltam. Örülj fiam, feleséged tegnap fiút szült.” – És ez már megint az ismert Renaud-történetbe vezet át. A fiú itt meg van nevezve: Léouis. (Lui)

Itt is megvannak a lovak, a kincsek, az anya, mint az előzőekben, de itt nem szerepel az, hogy az asszonyrak több gyermeke lenne. Megtudjuk, mi bűnt követett el. Felbukkan a kérdés: „Ki tart itt téged fogva?” Ezt kérdi Fehér Anna is: „Kicsoda itten a bíró?”

Egy másik szöveg szerint az öcs kísérli meg a bátyja, Louis szabadítását. Ismét Vargyast idézve – „A király unokaöccse, Jean Renaud. Istenem, micsoda szép lovak vannak! Látták menni velük Bordeaux-ban, aranyat, ezüstart vitt bebörtönzött bátyjának. Örülj bátyám, nem vagy rab többé. Hogy kívánod, hogy örüljek? Ágyam előtt látom a halált.” Ebben az esetben is az idősebb fiú, név szerint Léouis a rab, most az öcs megy szabadítására. Itt is csodálatosak a lovak, itt is sok kincset visznek. Úgy tűnik, Jean Renaud ebben az esetben kiválthatta bátyját, aki azonban már halni készül (mint a sebesült Renaud a korábban ismertetett balladában).

Vargyas Lajos hívta fel a figyelmet arra, hogy a Fehér László ballada és a francia szöveg részletei összefügghetnek. „A lovak emlegetése és a rablás adott ötletet a lólopásra (FI: Fehér László lovat lopott), a nagy robaj alakult át a lótolvaj

ostorának csattanására, ami behallatszik a városba (FI nagyot csattant az ostora, a vármegye meghallotta), tökéletesen azonos az arany-ezüst szállítása kocsin a kiszabadításért (FI Kocsisom, fogj be hat lovat, / Tégy fel egy véka aranyat, / Kiszabadítom bátyámat) a fogoly megszólítása – néha a bátyja a fogoly (FI ez tehát nem tökéletesen azonos), s megjelenik a kérdés is: ki tartja elzárva? (nálunk: Kicsoda itten a bíró?) ... Úgy látszik, balladánk hiányzó francia párjának kezdete maradt fenn ezekben a beolvasztott idegen részletekben...”

Az azonosságok mellett azonban fel kell figyelnünk arra, hogy bármi legyen is e töredékek valóságos folytatása, az nem lehet elhálás – lévén szó öcsről, illetve anyáról –, Fehér Anna tragédiáját ebből a szövegből nem bonthatjuk ki. És ha elfogadhatónak tartjuk az az elvet, hogy a kopás iránya azonos a terjedés irányával, akkor mind az olasz, mind a francia szövegek esetében gondolkodóba kell esnünk.

Nézzük meg most a krónikák és az irodalmi feldolgozások tanulságait.

Illésy János 1893-ban hívta fel a figyelmet arra, hogy a balladáéhoz nagyon hasonló eseményről ad hírt 1547-ben Bécsből egy magyar diák patrónusához írott latin nyelvű levelében. Macarius Josephus (eredeti nevén Bódog Józsa) adja hírül, hogy „a következő új, de emlékezetre méltó történetecske kereng most közöttünk.”

„Egy Milánótól nem messze fekvő város” két polgára összeveszett, és egyik a másikat leszúrta. A gyilkost elfogták, halálra ítélték. A bűnös „fiatal, elbájoló külsejű felesége”, a főbíróhoz ment, „akit ott spanyol grófnak hívnak”. Könyörgött, minden vagyonát felajánlotta férje életéért. A főbíró az ismert feltételt szabta. A nő rokonaihoz fordul, akik azt tanácsolják, engedjen, s ő így is tesz. „Íme azonban másnap várakozása ellenére látja, hogy férjét lenyakazzák.” Az özvegy a főbíró szemére veti csalárdságát, majd „don Gonzaga Ferdinándhoz, a mantuai herceg testvéréhez s a császári felség tartományi helytartójához utazik

Milánóba, a rajta elkövetett jogtalanságot és rászédést keservesen elpanaszolja.” Gonzaga a főbíró magához hivatja, szembesíti elkövetett bűnével, 3000 forint jegybért adat vele a nőnek, elveteti vele feleségül, majd a főbíró fejét véteti. „Igazságos ítélet volt, maga a császári felség is jóváhagyta. ... Különbözőképpen beszélnek már ezt a történetet; ha tudnám, hogy a nagyságos úr még nem hallotta jobban és bizonyosabban, megint leírnám.”

Többben ezt az esetet jelölik a balladai történetek magjának. Ferdinándó Gonzaga valóban élő személy volt, V. Károly császár Milánói helytartója. A krónikákban, írásokban többször felbukkan ez az eset, van hogy az 1547-es évet is említik, és Milánó vagy Como városát nevezik meg színhelyként. A történetet Luther, Melanchton és Bornemisza Péter is előadta tanulságos példaként.

Figyelemre méltó, hogy az elbeszélés az igazságos ítélet felé tolja el a hangsúlyt. A bölcs felsőbbtség helyreállítja a világ rendjét, a bűnös kétszeresen, vagyonával és életével is megfizet.

A témánkba illeszkedő szöveget először egy régebben Hans Folz-nak tulajdonított, 1515-ös Meisterlied őrizte meg, 1450-ben megeseett idegen történetként. Ezt a két burgundiai lovagról szóló éneket 1518-ban Hans Sachs jegyezte le. Annyira megtetszett neki, hogy először Meisterliednek dolgozta fel, majd tíz év leforgása alatt Spruchgedichtet, tragédiát és elbeszélő költeményt alkotott a témából. Az igazságtételt Burgundia hercegéhez, Merész Károlyhoz kapcsolja a hagyomány.

A Macarius-levélben elbeszéltek a német anyag ismeretében nem lehettek eredetileg a téma kiinduló mozzanatai, hiszen az alaptörténet már az 1518-tól biztosan ismert volt.

A későbbiekben a novella- és drámairodalom nagy bőséggel használta fel a magát feláldozó nő tragédiáját latin, francia, olasz és angol nyelven. Az irodalmi (átalakított) változatok sorát Claude Rouillet Philanira című latin nyelvű tragédiája nyitja, amelyet 1556-ban Párizsban nyomtattak. Giovanni Battista Giraldi, felvett nevén Cinthio novellagyűjteménye 1565-ben jelent meg. Angol

nyelven George Whetstone 1578-ban adta ki Promos and Casandra című drámáját, majd a történetet 1582-ben novellaformában is megírta. E két írás elsődleges forrása Shakespeare Szeget szeggel című színművének.

A Promos és Cassandra érdekessége, hogy Corvinus, Magyar és Csehország királya idejébe, Julio (Gyulafehérvár) városába, a helytartó székhelyébe helyezi az eseményt. Shakespeare-nél Bécs hercege az igazságtevő. Ezekben a verziókban már nem feleség, hanem hűg szerepel, és náluk az elítélt bűne nem lopás, gyilkosság, hanem „bujálkodás”.

Közelebb jutottunk mindezek ismeretében a Fehér László ballada keletkezéséhez? Sajnos nem. Az alaphelyzet, a nő áldozatvállalása mindenhol és mindenkor megeshetett. Az angol anyag Magyarországra irányítja a figyelmet.

Most térjünk vissza a mi balladánkhoz! Faggassuk tovább a szöveget!

Kicsoda tehát Fehér László?

Mi lehetett valójában a bűne, amiért fővesztést érdemelt?

Miért Gönc (egy változatban Görc) városa ejti rabul? (Az Angyal Bandi betyárballadából átemelt rész ez? Őt ugyanis valóban gönci és zsujtai parasztok fogták el.)

Kicsoda Fehér Anna, a ballada valódi tragikus hőse, aki a kincseket viszi bátyja kiszabadítására, sőt elhál Horvát Miklós bíróval Fehér László megmentésének reményében?

Kicsoda a gonosz Horváth Miklós?

A hipotézis, illetve a gyanú: A Horvát Miklós által lefejeztetett Fehér László nem más, mint Hunyadi László, akit Budán a király, illetve a nádor elfogatott, fővesztésre ítelt. Az ítéletet 1457. március 16-án rendkívüli körülmények között végre is hajtották. Tény, hogy apját, Hunyadi Jánost a nyugati világban Fehérként, Fehér lovagként, Fehér grófként ismerték. A név átvételhetett fiára is, akit már régóta maga mellett tartott, országos méltóságokat szerzett meg

neki (volt pozsonyi gróf, temesi ispán, horvát bán, főlovászmester stb.). A névátvetésre példa, hogy apja kormányzóságára utalva őt is gubernátorként, erdélyi vajdai tiszte után pedig Vajdafia Lászlóként emlegetik külföldi és hazai források. Tudomásom szerint ma még nem ismert olyan magyar nyelvű dokumentum, amelyben Hunyadi János vagy Hunyadi László Fehér néven szerepelne.

Első foglalat:

Eddig tehát két szál van a kezünkben: a fővétel és a név. Érdeemes tovább nyomoznunk.

A történelmi vagy annak vélt eseménysor dióhéjban. Előre bocsátom, hogy a történészek ma már másként ítélik meg Hunyadi László szerepét, mint régebben. Mem tartják feltétlenül ártatlannak a Cillei Ulrik és az V. László körüli ügyekben.

Hunyadi László tragédiája közvetlenül akkor kezdődött, amikor 1456. november 9-én Nándorfehérváron ő és hívei meggyilkolták Cillei Ulrikot, s a vele lévő fiatal királyt mintegy rabként maguknál tartották. V. László itt, majd a Hunyadiakkal nem egészen önszántából Temesvárra menvén ott, a kibékülést követően Budára tartva pedig Kecskeméten az oltáriszentségre megesküdött, hogy nagybátyja haláláért nem fog bosszút állni.

Budán már az 1457-es év elején nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenpárt erősen szervezkedik. Hunyadi László (akkor főlovászmester, országos főkapitány, majd utóbbiról lemondva tárnokmester, a királyi javadalmak felügyelője) a nádor, Garai László tanácsára lovasjátékokat szervezett. Célja a király jóindulatának, bizalmának elnyerése lett volna. Ugyanakkor Hunyadi fegyveres híveinek egy részét a pesti oldalról átszállította, s ezt tette Giskra cseh zsoldosvezér népével a királyi párt is. Ebben a feszült helyzetben március 14-én Hunyadi László a lovasjátékok előkészületeinek megtekintésére hívta a királyt. A palotába visszatérve Lászlót és híveit letartóztatták, és pontosan nem tisztázott

körülmények között fővesztésre ítélték, amely ítéletet március 16-án nem „a nap megszokott órájában”, ahogy Thurócy János írja krónikájában és nem a szokott helyen a Szent György téren, hanem az úgynevezett Friss palota előtti udvaron végre is hajtottak.

A lefejezéshez kapcsolódó hagyományt sokan ismerik. A bakó három csapása után László még felállt, és a szokásjogra hivatkozva: „halljuk magyar törvényünket!” kijelentette, hogy elszenvedve a bakó három csapását a jog szerint ő immár szabad ember, Isten megmutatta ártatlanságát. Van, aki dús göndör hajának, van, aki az abban rejlő kis aranykeresztnek, és van, aki a bakó félelmének-ügyetlenkedésének tulajdonítja ezt a csodát. Azonban „némely hatalmasok” a lefejezés bevégzésére utasították a hóhért.

Mi volt a vád? Egy nem sokkal később kibocsátott királyi okmány szerint (ítéletlevélnek is szokták emlegetni, noha pernek, szabályos vádnak, védelemnek, ítéletnek Hunyadi László esetében nincs nyoma), többek között a király nagybátyjának meggyilkolása, a felség mintegy fogvatartása, a király életére való összeesküvés, és még – összemosva Hunyadi János viselt dolgait a fiáéval – Cili és Zagorje, azaz Görz tartományok feldúlása, a királyi jövedelmek visszatartása, eltulajdonítása – mondjuk ki – ellopása, összességében a feudális értelemben vett hűtlenség (*nota infidelitatis*) szerepel a bűnlajstromban. A király megtartotta esküjét, nem állt bosszút Cillei megöléséért (a többi vádpontra nem is esküdött), de nem is ő ítélte, hanem a magyar törvények szerint a nádor.

Szerémi György már említett emlékirata ezen eseményekhez kapcsolódóan is a szóbeszéd, a mendemondák gazdag tárházának bizonyul. Garai Lászlót például Hunyadi László apósának nevezi. Ugyanakkor szerinte nem Garai a nádor (a valóságban ő volt az), hanem a „szerém-újlaki nagyúr”, az „irigy” Miklós vajda (mindig az irigy „eposzi” jelzővel illeti őt, aki Hunyadi Jánossal együtt viselte az erdélyi vajda tiszteletét). Az általa közvetített hagyomány szerint tehát nádorként Újlaki Miklós Hunyadi László elítélője, lejeztetője.

Második foglalat: Eddig van egy lefejezett Fehér Lászlónk és van egy „nyilvántartott” rosszakarója, elfogatója, elítélője és lefejeztetője: Miklós (Újlaki Miklós vajda).

Miért nevezi Szerémi Hunyadi László apósának Garai Lászlót? Az általa közvetített hagyomány úgy tudja, hogy Hunyadi Lászlónak jegyese volt Garai László leánya. Egyik változatban ez a leány Mária – ezt használta fel Erkel Ferenc is az operában. Csakhogy az oklevelek tanúsága szerint Garai László és Tescheni Alexandra házasságából csupán egy lány született. A neve, talán már nem is lenne szükséges kimondani: Anna.

A kor szokása szerint a vőlegény és a menyasszony egymást bátynak, húgnak nevezte amíg az esküvő meg nem történt.

Ha mindezt figyelembe vesszük, érthetővé válik, miért hangozhattak el olyan szavak a rab László szájából, amelyek egyébként a balladakincsben szerelmesek párbeszédében szoktak előfordulni. Ha hóg alatt a fiatalabb leánytestvért érjük, akkor természetes módon, főúri szokás szerint a vőlegény családjánál nevelődve pedig áttételesen Fehérként említődhet Anna is.

Anna hatlovas hintóval, arannyal, ezüsttel megrakodva megy Horvát Miklóshoz, hogy kiváltsa a bátyját. A középkori szokásjog szerint azonban más oka is lehet annak, hogy éppen ő megy: a haláltól ugyanis megválthatja az elítéltet, ha a kivégzőhelyen egy szűz leány nyilvánosan férjül fogadja. Ez természetesen a testvérkapcsolat esetében nem lehetséges.

Harmadik foglalat: Mit tudunk vagy sejtünk eddig? Van egy lefejezett Fehér Lászlónk és van egy „nyilvántartott” rosszakarója, az egyik hagyomány szerint elfogatója, elítélője és lefejeztetője: Miklós (Újlaki Miklós vajda). Van továbbá egy menyasszonyunk: Anna.

Lehetséges magyarázatot találtunk arra, hogy Lászlót miért vádolhatják lopással, főlovászmesterként – talán áthallással – éppen

lólopással. Ez feloldaná azt a már régen rögzített ellentmondást, hogy a dúsgazdag nemes lovat lop. Magyarázhatóvá vált a börtönbeli „szerelmes motívum”, és sejthető lett, miért éppen Anna megy a fogoly szabadítására.

Ha elfogadjuk azt, hogy apja neve után lehetett Hunyadi Lászlóból Fehér László, ha elfogadjuk azt, hogy Fehér Anna Lászlónak menyasszonyaként s nem testvéreként húga, meg kell vizsgálnunk az irigy Miklós vajda, azaz Újlaki Miklós szerepét is a történetben.

Hogy a Hunyadiak „regisztrált” ellensége volt, azt már említettük. A változatokban jellemzően Horvát Miklósnak nevezett bíró (már tudjuk, hogy a Hunyadi-perben a bíró a nádor) hogyan vehette fel a Horvát nevet? A nevek változására, alakulására, arra, hogy egy-egy személyt vagy helyet több néven is említhettek, már láttunk példákat. Hogy rövidre fogjam: azon fő területek után, amelyeket Mátyás királlyal kibékülve birtokolt, hogy 1457 és 1463 között horvát bán is volt, tapadhatott hozzá ebben a hagyománytípusban ez a név.

Negyedik foglalat:

Mit tudunk vagy sejtünk eddig? Van egy Fehér Lászlónk, akit lefejeztek, és van egy „nyilvántartott” rosszakarója, az egyik hagyomány szerint elfogatója, elítélője és lefejeztetője: Horvát Miklós (Újlaki Miklós). Van továbbá egy menyasszonyunk, Anna (Fehér, illetve Garai) Anna, aki Fehér Lászlónak jegyese volt.

Ha Hunyadi László történetét kapcsolatba hozzuk a balladaszöveggel, lehetséges, hogy a lólopás a főlovászmester lopásával függ össze. Hunyadi László története felől nézve lehet, hogy a „Gönc városa” ugyan az Angyal Bandiból jöhet, de feleleveníti estleg a Görz tartomány feldúlásáért való bosszút.

Következtetések és kérdések

A Fehér László ballada a cselekmény és a nevek konstellációjának tanúsága szerint Hunyadi László lefejezésének emlékét őrzi.

Milyen hagyomány, milyen szöveganyag elevenedhetett fel a betyárköltészet kialakulásával?

Ha nem magyar eredetű a ballada, miért nem követi a külföldi mintákat?

Ha nem magyar eredetű a ballada, hogyan s miért lett nálunk gazdagabb, motiváltabb, hogyan vált nevekkel konkrétabbá lehetséges szövegrokonainál?

Ha pedig magyar eredetű, miért nem találjuk nyelvünkben nyomát Hunyadi Fehér nevének?

Megkönnyíti a helyzetet, ha a történeti illetve a hagyományvalóság és a gyűjtött népköltészet közé feltételezünk egy hivatásos vagy félhivatásos, nem Tinódi-féle tényigényességű lantosokból, hegedősökből, vásároszó énekesekből, énekes koldusokból álló, esetleg nyelvközi kapcsolatokkal is bíró közeget, amelyben megfogalmazódik, kialakul, cserélődik és átalakul az a reneszánsz kori, kora újkori kisépikai előzmény, amelyből a folklorizálódás, a balladává érés folyamata megindulhat.

Nem szóltam a Fehér László ballada dallamairól, pedig itt, a Zenetudományi Intézetben illetett volna. Nos, ez az a terület, amihez bevallottan nem értek. Tudjuk, a balladát mindig énekelve adják elő. Tudjuk azt is, hogy a ponyvák és a korai gyűjtések viszont csak szöveget közöltek. Nem törvényszerű, hogy a szöveg régebbi előzményre utaló jegyeit megerősítse a dallam régisége. Ismételten megköszönve, hogy befogadták a történeti elvű népballada kutatás témafelvetését – ezt a bekezdést az Intézet munkatársaira kell bíznom.

A továbbiakban még inkább, mint eddig problémaközpontú, tudományközi gondolkodás és kutatás szükséges. A saját területén sokat tud a folklorista, a történész, a nyelvtörténész, az irodalomtörténész, a jogtörténész, a közköltészet kutatója és a népzene kutató. Bizonyos problémák megoldásához mindezen tudások szintézisére van szükség.

Bóta László rám maradt papírjai között találtam ezt az Einsteinnek tulajdonított idézetet:

„Nem oldhatunk meg egy problémát ugyanazzal a gondolkodásmóddal, amelynek következtében maga a probléma fölmerült.”

Köszönöm, hogy meghallgattak, köszönöm a figyelmüket.